

עוד על מחולת המוות לש"י עגנון

משה י. הרצל

בסיפורו זה מביא לפנינו עגנון את תמונת הזוועה של הסבל היהודי החרישי, סבל אין-אונים ועל-לא-עוול, סבל שאין לקרבנותיו פיצוי, ולגורמיו מחילה, סבל שמידותיו כאלה עד שאין טעם לדבר על העגשת האשם ועל פיצוי לסובל. ואם אמנם יתכן סיום וסיכום כלשהו לסיפור, הרי יוכל לבוא רק בעולם הרפאים, במחולת המוות. ואף על פי כן באה ארנה גולן ומצאה בסיפור זה את היפוכו הגמור של הכתוב בו*. וכך "מפרשת" מרת גולן את הסיפור הזה:

"... מתברר כי מותם של החתן והכלה לא נגרם על-ידי כוח מעוול, שכן זה (כלומר, הכוח

בסיפור "מחולת המוות" מתאר עגנון במיצוי את סבל היהדות בגולת פולין: סבל הטהורים המעונים בידי פריצי חיות, החולשים על חייהם ומותם של נתיניהם היהודים לשבט ולחסד. אף בספרות המארטירולוגיה היהודית מעטים התי-אורים המזעזעים כסיפור "מחולת המוות". בכוננת מכוון מזמן אותנו הסופר בסיפור זה אל מעמד תמים, אידיאלי וטהור, הוא מעמד גישואיה של "בת יחידה רכה וענוגה יפה כחמה ברה כלבנה" לבן זוגה "בחור מופלג בתורה ויראה". לתוך מעמד זה מתפרץ הפריץ בתאוות-זימה. באינסטינקט חייתי ובחמת-רצח הוא שופך דם נקי, מאמלל אבות על בנים, מחלל תום נעורים וגורם ל"תוגת עולם".

* מולד 23 (233) אדר תשל"ב ע' 513-523.
** אלו ואלו ע' שנו"ו-שנ"ט.

"בשעה שהכלה לובשת בגדי חופתה ומתאמצת לקום ולצאת במחולות, נאמר: ויבוא הפריץ מצידו חמוץ בגדים מדם: והלוא אלו הן המלים שבהן מתאר הנביא את הגואל הנוקם. אין ספק שההקבלה הלשונית גוררת אף את ההקשר המשמעוטי המקורי כולו (515) עכ"ל.

מובאה זו אינה עוסקת בתיאור הרצח במעמד החופה, אלא במעמד אחר המתאר את הפריץ השב מן הציד ובגדיו מגואלים בדם. ברור, שהסופר רצה לעורר בקורא את האסוציאציה לעשו החוזר מן הציד "והוא עייף", (בראשית כ"ה 29), ופירש רש"י (שם) "ברציחה".

אין כאן איפוא הקבלה לשונית, שהרי עגנון משתמש בלשון הכתוב במעמד אחר, וממילא לא תיתכן כל הקבלה משמעותית במובן של המפרשת. ההקבלה המשמעותית המצויה כאן היא בין עשו הרוצח ובין הפריץ הרוצח. ועוד אסוציאציה לעשו נמצא בדברי רש"י (בראשית כ"ו 34): "כל מ' שנה היה עשו צד נשים מתחת יד בעליהן ומענה אותם". והרי אלו ממש מעשי עשו של סיפורנו.

יש ביטוי אחד בלבד מישיעיהו המובא לרגל מעמד הרצח והוא, "ויז נצחו", הנאמר בסיפורנו על החתן, ובישיעיהו על הגויים שנעשתה בהם נקמה. נשוב לדון בבעייה זו בהמשך עיונונו.

הנחתה הבאה של מרת גולן, כי הרגשת השיכרות של הפריץ היא מתוך "שבאה בו רוח ה'", היא מפליגה ומופרכת, שהרי אם נבקש אסוציאציה למקור הכתוב "כגבר עברו יין" (ירמיהו כ"ג 9), הרי זה המשכו של הפסוק: "כי מנאפים מלאה הארץ...".

וממשיכה הכותבת:

"והנה הצירוף שבספור "מי זה רוכב על סוס" מקביל במבנהו לשאלה שבפי ירושלים "מי זה בא מאדום". ועוד הצירוף "סוס ורוכבו", שמקורו הראשון בשירת הים מתקשר ביתר טבעיות בירמיהו המדבר בבבל: "מפץ אתה לי כלי מלחמה, ונפצתי בכ סוס ורוכבו ונפצתי בכ סוס ורוכבו ונפצתי בכ רכב ורוכבו" (ירמיהו ג"א 21) ואכן הפריץ ממלא בסיפור תפקיד "מפץ" ביד ה'" (515) עכ"ל.

המעוול של הפריץ — המעתיק) הוא שבט ביד עליון להעניש על חטא. מסתבר כי האב אינו נמנה עם הגורמים החיוביים, אלא הוא, בחטאו, גורם לפורענות, ואלו הפריץ, שלכאורה מילא בסיפור פונקציה של כוח מתנכל, משמש מוציא לפועל של הצדק העליון". (514)

חד וחלק! הסובלים הם האשמים, והרוצח — לא רק שהוא חף מפשע, אלא הוא גם זוכה לעלות בדרגה ולהיות ל"מוציא לפועל של הצדק העליון".

יש צורך במידה גדושה של דמיון כדי לגלות בסיפור מעין זה מה שמרת גולן אומרת למצוא בו. נראה, כי נעלם ממנה, כי "אין מקרא יוצא מידי פשוטו", וחוששני שאף עברה — ביודעים או שלא ביודעים — עבירת "גילוי פנים שלא כהלכה".

כיצד? הכותבת מניחה הנחות, משערת השערות ובונה עליהן את בניין הקלפים שלה. רוב הנחותיה והשערותיה הן במקרה הטוב "סברות" בעלמא, שאין להן על מה שיסמוכו, וקצתן נובעות פשוט מטעות ואי-ידיעה. הרכבת חלקי הפסיפס כפי שהרכיבה הביאה אותה לידי מסקנות הסותרות את האמת הטבועה בסיפור, את הגישה לבעיית צדק ויושר, חטא ועונש, מעשה וגמול, ואף את עמדתו הידועה של הסופר בנושא "אהבת ישראל".

כיצד הגיעה למסקנותיה?

נראה, שאבן הפינה לבניינה כולו הם הפסוקים מישיעיהו ס"ג 31, שבהם מתואר ה' הנוקם באויבי ישראל, ומתוארים אויבי ישראל בשעת הנקמה ולאחריה. לפי ההיקש של המפרשת מייצג הפריץ את אלוהי ישראל הנוקם נקמתו באויבי ישראל.

אבי הכלה הוא החוטא ובו יש לנקום.

אמנם אין חטא נראה לעין בסיפור, שיצדיק נקמה אשר כזאת בחתן ובכלה, במשפחו-תיהם ובקוראיהם, ומן הצורך להגזים כאן ולשנות שם, ובלבד שהפירוש המוצע יתקבל על הדעת. ואם אין הוא מתקבל על הדעת, אין בכך כלום. וכך כותבת ארנה גולן:

הפריץ הרוצח מושווה כאן לענן המוריד גשמים לאחר שלוש שנות בצורת — ואם יש בו רוח ה', והוא שליח ה', למה לא יוריד גם קצת גשמים? אבל הקבלת החתן והכלה והוריהם לאיזבל ולארבע מאות נביאי הבעל דומה מצריכה לא רק דמיון מפותח יתר על המידה, אלא גם זלזול באינטליגנציה של הקורא.

נפנה ל"חטאים" של החתן, הכלה ואביה, והעונש על החטאים האלה.

לא אדון אם נכונות הנחותיה של מרת גולן בנוגע למקום המאורע וזמנו או לאו. הן נכונות מן הסתם, והוא הדין ההשערה שהאב עמד לעבור על התקנה וביקש להלביש את בתו יחידתו בגדי משי ביום כלולותיה. ואולם הוא ויתר על מחשבתו ומילא אחר הוראות ראש המדינה. "הגביר היקר לא ערער על גזירת המנהיג". ולא זה בלבד, אלא "את הבגדים היקרים בגדי המשי חילל על מעות ונתן את המעות להכנסת כלות עניות". הרי שנהג לפי כל כללי ההתנהגות הנאותה לבעל בית הגון, קיבל עליו את מישמעת הכלל ונדב לאביונים ביום חתונת בתו.

ואולם, אומר עגנון, "מהנעת ידו היה ניכר שאין לבו שלם עם הגזירה". זה היה, לפי מרת גולן, חטאו הכבד, ומשום כך באה הפורענות הקשה עליו ועל ביתו!

קשה לשער הנחה מופרכת ומעוותת יותר מזו. הכותבת אף היא מרגישה בכך ואומרת: "נוכת חומרת העונש, האין כאן עיוות דין? ועוד, אם האב חטא, מדוע נענשו הבנים?" (519). אין היא משיבה על שאלותיה, מסיבה פשוטה: אין תשובה מכיון שאין שאלה, כיון שאין הסיפור עוסק בנושא "החטא ועונשו". ועוד מתאמצת הכותבת "להדביק" חטא לכלה, ואם אין קיים החטא בסיפור, מה בכך? וכך טענתה:

"... בסיטואציה שלפנינו נאמר: "ותכרע, כי נהפך עליה לבה". דומה שמסטייה זו משתמע ששינתה הכלה את יחסה לעולם שהיתה שרוייה בו וחזרה בתשובה" (521).

מרב להיטותה "לפרש" פסוקים ולהתאימם לצרכי התיאוריה שלה, אין מרת גולן שמה לב, כי אין הרוכב והסוס מתוארים בפסוק כ"מפץ", אלא, אדרבה, הנביא אומר: "ונפצתי בך סוס ורוכבו".

ועוד:

"הכינוי "אדון", המשמש בפי המספר לעשיר וגדול בקרב גויי פולין ("פאן"), הוא בישיעהו כינוי לאל בהופיעו כאיש מלחמה, כ"האדון ה' צבאות אביר ישראל", העושה נקמות באויבי עמו או החוטאים מקרב עמו" (515-6) עכ"ל.

הביטוי "אדון" ככינוי לאל בא בתנ"ך עשרות פעמים בהקשרים שונים. אם הביטוי בא פעמים אחדות גם בהקשר זה, קשה לקרוא לכך הוכחה "באמצעות אלמנטים סיגנוניים".

ואף זו:

"בשני מקרים אלה (שואל ואשת פנחס — מי"ה) שבהם המות בא בעקב חטא, מביע אף המקרא צער, אך הכרת צדקת העונש גוברת. לכן מוסיף המספר את המלה "ויבכו" (516).

ושמא הוסיף הסופר את המלה "ויבכו", פשוט משום שהוא רוצה לספר לנו שהם בכו? כלום לא היתה להם סיבה לבכות, עם הכרת צידקת העונש או בלעדיה?

ולכן נאמנה עלי ביותר עדותה של מרת גולן:

"וודאי שאם יימצאו פסוקים (בתוך הטכסט העגנוני — מי"ה) שאינם מתיישבים עם מוקד משמעות זה, תתערער ההנחה כולה" (515).

נראה שהוכחנו כי נמצאו "פסוקים שאינם מתיישבים עם...". התיאוריה של מרת גולן, ואין נמצאו פסוקים המתיישבים עמה. אוסיף לפרט את חוסר הקשר העינייני של מובאותיה האחרות.

"אף הצירוף "עב קטנה" המשמש בסיפור לתיאור אור הופעתו של הפריץ יש עמו קונוטאציות חיוביות, שכן בהקשר המקראי צמוד הוא למעשה חסד אלוהי, כשהאל מסייע את אליהו הנביא במעשה "נקם" עקוב מדם המוכיח את שלטון האל בעולם (מלכים א' י"ח מ"ד)" (516).

חוששני שכאן הרחיקה מרת גולן לכת. אם

ומכאן לטעות השנייה שהיא חמורה מן הראי-
 הונה. בוורטואויות רבה מקשרת המפרשת את
 הביטוי "להעלות חימה ולנקום נקם" לרעיון
 כי:

"אלוהים מופיע כאלוהי המשפט, אשר בברק
 חרבו ישיב נקם לצריו רק לאחר שיעשה משפט
 בעמו" (3-522).

מקורו של הביטוי האמור, הוא בקיצור שולחן
 ערוך סימן קצ"ז סעיף י"ב: "הנהרג על-ידי
 עכו"ם... קוברין אותו כמו שנמצא, כדי להעלות
 חימה". בביטוי זה אין רמז, ואף לא צל צלו של
 רמז "לעשיית משפט בעמו". יש בביטוי הזה
 עוד אספקט של הבלטת האמונה, כי רק האל
 יכול לנקום את נשמת דם הטהורים השפוך, "קול
 דמי אחיך צועקים אלי מן האדמה". ומשום
 כך אף נזקק עגנון לביטוי "יו נצחו", כדי להמ-
 חיש את מוטיב הדם הנקי הנשפך, ולהדגיש ביתר
 שאת את הרעיון של "העלאת חימה" על ידי
 קבורת הנרצח בבגדיו המגואלים בדמו.

כללו של דבר, עוול גדול נעשה לעגנון ול-
 קוראיו בניסיון זה לעוות את המשמעות היסודית
 של סיפור חד-משמעי על "קידוש השם".

חשוב הדבר למפרש שידע את מקורותיו של
 הסופר, וינסה להבין ברעיונותיו הנרמזים במו-
 באות ממקורותיו הקדומים, ובלבד שינהג
 בהבחנה ובהבנה כוללת. הכלל העתיק: "כל
 המוסיף גורע" כוחו יפה גם בעניין זה. אין סוף
 לשברי פסוקים, קטעי אמרים וחלקי ביטויים
 שעגנון נזקק להם בשפע רב, וברי שאי אפשר
 להצמיד את רעיון המקור לכל מקרה שבו הוא
 מובא. יפה זהירות לפרשנים.

מה משתמע ומהיכן משתמע? כל שעגנון כתב
 על הכלה לאחר חטיפתה הוא זה: "אך גם היא
 לא האריכה ימים בארמון הפריץ, כי מאנה לשוב
 מאחרי ה' אלקי ישראל. ותלך שוממה קודרת
 בלחץ יגונה". היכן החטא, והיכן חזרה בתשובה
 והיכן רמז לחטא שיצדיק תשובה?!
 ושתי הערות על עוד שתי טעויות של
 המפרשת:

"בקשר לביטוי "מחולת המוות ש"עגנון עצמו
 מפרש במקום אחר כי מחולת המוות "מתים
 טנציל" בלע"ז הוא ניגון עצוב ביום שמוכרין
 נשמות" (אלו ואלו, ע' תל"א בהערה), קרוב
 לשער שניגון זה כרוך בפיוט הידוע בשם "אב
 הרחמים" הנאמר... להזכרת נשמות הקדושים
 שנהרגו ונטבחו בימי הגזרות והפרעות, ובו מופיע
 שם הסיפור" (522).

ולא היא. אין לפירושו של עגנון על הביטוי
 "מחולת המוות" עם הפיוט "אב הרחמים" ולא
 כלום. אלא שהמפרשת לא הבינה שיחת זקנים
 שעגנון מתאר בסיפור "ברית אהבה" (אלו ואלו
 תל"ת-ל"א) שם מדובר בפירוש בניגונים גאים
 של ברכת כההגים. ואמנם נהוג היה בתפוצות
 ישראל, במזרח אירופה, "אין לך כל חג וחג
 שאין ניגונו עמו" (שם) בפסח שרו בעת ברכת
 הכההגים את הניגון של הפיוט "אדיר הוא" מליל
 הסדר; בשבועות — את ניגון הפיוט "אקדמות",
 והוא ניגון איטי ולכן נקרא שלא"ף קראצ"יל.
 וגם משום שעסוקים באמירת תיקון ליל שבועות
 וערים כל הלילה; בסוכות שרו את הניגון של
 ההלל בעת נטילת לולב; ואלו בימים הנוראים
 ובימים האחרונים של "שלוש רגלים", שבהם
 מזכירים נשמות שרו מנגינה מיוחדת, עצובה
 ונוגעת ללב, וזהו "מחולת המוות" או "מתים
 טנצ"יל" בלע"ז.